

O‘ZBEK DOSTONCHILIK SAN‘ATINING KELIB CHIQISH TARIXI, TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA ASOSIY MAKTABLARI

Xomidov Begzod Ruzimatovich

Termiz davlat pedagogika instituti

Musiq ta’lim yo’nalishi 3- kurs talabasi

@begzodxomidovgmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20195517>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek dostonchilik san’atining tarixiy shakllanish bosqichlari, uning xalq og‘zaki ijodi tizimidagi o‘rni hamda asosiy dostonchilik maktablarining o‘ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida qadimiy turkiy epik an’analar, baxshichilik san’atining taraqqiyot bosqichlari, tarixiy davrlar ta’sirida yuzaga kelgan o‘zgarishlar hamda Xorazm, Qashqadaryo–Surxondaryo, Buxoro–Samarqand, Farg‘ona va Qoraqalpog‘iston dostonchilik maktablarining ijro uslublari o‘rganildi. Shuningdek, dostonchilik san’atining milliy madaniyat va ma’naviy merosni saqlashdagi ahamiyati yoritildi.

Kalit so‘zlar: Dostonchilik, baxshichilik, xalq og‘zaki ijodi, epik meros, baxshi, folklor, “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, doston maktablari, milliy meros, epik tafakkur, an’anaviy ijrochilik.

O‘zbek dostonchilik san’ati xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va serqirra janrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu san’at turi xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyatlari, ijtimoiy qarashlari hamda estetik tafakkurining badiiy ifodasi sifatida asrlar davomida shakllanib kelgan. Dostonlar xalq hayotidagi tarixiy voqealar, qahramonlik kurashlari, insoniy fazilatlar va milliy qadriyatlarni poetik hamda musiqiy shaklda aks ettirganligi bilan alohida ahamiyatga ega.

Dostonchilik san’ati o‘zida she’riyat, musiqa va dramatik ijroni uyg‘unlashtirgan sinkretik hodisa bo‘lib, baxshi ijrosi orqali avloddan-avlodga og‘zaki tarzda yetkazib kelinadi. Shu jihatdan dostonlar nafaqat badiiy-estetik meros, balki xalq pedagogikasi va ma’naviy tarbiyaning muhim vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

O‘zbek dostonchiligining tarixiy taraqqiyotini o‘rganish xalqning milliy o‘zligini anglash, epik tafakkur rivojini tahlil qilish hamda baxshichilik san’atining madaniy hayotdagi o‘rnini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya: Mazkur tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini folklorshunoslik, musiqashunoslik hamda madaniyatshunoslik yo‘nalishlaridagi ilmiy qarashlar tashkil etdi.

Dostonchilik san’atining tarixiy taraqqiyotini yoritishda tarixiy-qiyosiy metod asosida turkiy xalqlar epik merosi bilan bog‘liq ilmiy manbalar tahlil qilindi.

“Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Kitobi Dadam Qo‘rqut”, “O‘g‘uznoma” kabi epik yodgorliklarning mazmuniy va badiiy xususiyatlari o‘rganildi. Tadqiqot davomida o‘zbek dostonchilik maktablarining ijro uslublari, repertuari va musiqiy xususiyatlarini aniqlash maqsadida qiyosiy-tipologik tahlil usuli qo‘llanildi. Xorazm, Qashqadaryo–Surxondaryo, Buxoro–Samarqand, Farg‘ona hamda Qoraqalpog‘iston baxshichilik an‘analari o‘zaro solishtirildi.

Shuningdek, baxshilar ijrochilik maktabining ustoz-shogird an‘analari, cholg‘u jo‘rligi, improvizatsion ijro xususiyatlari ham ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda folklorshunos olimlarning ilmiy ishlari, tarixiy yozma manbalar hamda zamonaviy baxshichilik festivallari materiallaridan foydalanildi.

Mulohazalar: Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek dostonchilik san‘ati xalqning tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan. Dastlabki epik tasavvurlar ibtidoiy jamiyat davridagi mifologik qarashlar, qahramonlik afsonalari va marosim qo‘shiq-lari asosida shakllangan. Keyinchalik ushbu epik an‘analar turkiy xalqlarning tarixiy-madaniy rivoji jarayonida yanada boyib, mukammal doston shakliga ega bo‘lgan.

Qadimgi turkiy epik yodgorliklar – “Alp Er To‘nga”, “O‘g‘uznoma”, “Kitobi Dadam Qo‘rqut” kabi asarlar o‘zbek dostonchiligining shakllanishida muhim manba vazifasini bajargan. Ushbu asarlarda xalq qahramonlarining jasorati, vatanparvarlik, mardlik va adolat g‘oyalari asosiy badiiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi.

IX–XII asrlarda islom madaniyatining kirib kelishi bilan dostonchilik san‘atida yangi mazmuniy qatlam yuzaga kelgan. Islomiy axloqiy qarashlar, tasavvufiy g‘oyalar hamda yozma adabiyot an‘analari xalq epik ijodiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan. Bu davrda baxshilar xalqning ma‘naviy hayotida muhim o‘rin egallagan ijodkorlarga aylangan.

Mo‘g‘ullar istilosi davrida xalqning ozodlik va mustaqillik haqidagi orzu-intilishlari dostonlarda yanada kuchli aks etgan. Ayniqsa, “Alpomish” dostoni xalq qahramonlik eposining mukammal namunasi sifatida shakllanib, xalqning milliy ruhini ifodalovchi yirik epik asarga aylangan.

XVI–XIX asrlarda esa o‘zbek dostonchiligi o‘zining eng yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarildi. Bu davrda turli hududlarda mustaqil dostonchilik maktablari shakllanib, baxshilar sulolalari yuzaga keldi. “Go‘ro‘g‘li” turkumi, “Kuntug‘mish”, “Ravshan”, “Rustamxon”, “Avazxon” kabi dostonlar keng ommalashdi.

Tadqiqot natijalari o‘zbek dostonchilik maktablarining o‘ziga xos ijro uslublari mavjudligini ko‘rsatdi. Xorazm maktabi kuy va ohanglarning boyligi hamda dutor jo‘rligida ijro etilishi bilan ajralib turadi. Qashqadaryo–Surxondaryo maktabida esa do‘mbira jo‘rligi, yuqori emotsional ijro va ritmik murakkablik ustunlik qiladi. Buxoro–Samarqand maktabida mumtoz adabiyot ta‘siri kuchli bo‘lsa, Farg‘ona

vodiysi baxshichiligi ohangdor va yengil uslub bilan xarakterlanadi. Qoraqalpoq dostonchiligi esa jirav va baqsi an'analari bilan umumturkiy epik madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

XX asrda dostonchilik san'ati murakkab tarixiy jarayonlarni boshdan kechirdi. Sho'ro davrida ayrim hollarda baxshichilikka mafkuraviy jihatdan salbiy munosabat bildirilgan bo'lsa-da, aynan shu davrda ko'plab dostonlar yozib olinib, ilmiy jihatdan o'rganildi. Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Po'lkan shoir, Islom shoir kabi baxshilar ijodi ilmiy muomalaga kiritildi.

Mustaqillik yillarida esa milliy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor natijasida baxshichilik san'ati davlat miqyosida qo'llab-quvvatlandi. Xalqaro baxshichilik festivallarining tashkil etilishi hamda baxshichilik san'atining YUNESKO nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilishi ushbu san'atning xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirdi.

Xulosa: O'zbek dostonchilik san'ati xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va boy shakllaridan biri sifatida uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan hamda xalqning ma'naviy hayoti, tarixiy xotirasi va milliy qadriyatlarini o'zida mujassam etib kelgan. Dostonchilik san'atining shakllanishida qadimgi turkiy epik meros, mifologik qarashlar, qahramonlik an'analari va xalqning estetik tafakkuri muhim ahamiyat kasb etgan. Asrlar davomida baxshilar tomonidan og'zaki tarzda avloddan-avlodga yetkazilgan dostonlar xalqning ijtimoiy hayoti, orzu-intilishlari va ma'naviy qarashlarini badiiy aks ettiruvchi muhim madaniy meros sifatida rivojlangan.

Tadqiqot jarayonida Xorazm, Qashqadaryo-Surxondaryo, Buxoro-Samarqand, Farg'ona va Qoraqalpog'iston dostonchilik maktablari o'ziga xos ijro uslubi, repertuari va musiqiy xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanishi aniqlandi. Har bir maktabning shakllanishida hududiy madaniy muhit, tarixiy taraqqiyot va ustoz-shogird an'analari muhim rol o'ynagan. Shu bilan birga, barcha dostonchilik maktablarini umumiy epik an'analar, baxshichilik ijrochiligi va xalq og'zaki ijodiga xos badiiy tamoyillar birlashtirib turadi.

Mustaqillik yillarida baxshichilik san'atiga bo'lgan e'tiborning ortishi, xalqaro baxshichilik festivallarining tashkil etilishi hamda baxshichilik san'atining YUNESKO nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilishi ushbu san'atning xalqaro miqyosdagi ahamiyatini yanada oshirdi. Bugungi kunda o'zbek dostonchilik san'atini ilmiy jihatdan chuqur o'rganish, uni asrab-avaylash va yosh avlodga yetkazish milliy madaniyat va ma'naviyat taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Mirzayev T. O'zbek xalq dostonlari. – Toshkent: Fan, 1979.
- 2.Zarif H. O'zbek folklori ocherklari. – Toshkent: O'qituvchi, 1968.
- 3.Alaviya M. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: Fan, 1974.

4. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
5. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. – Toshkent: Sharq, 2001.
6. Koshg'ariy M. Devonu lug'otit-turk. – Toshkent: Fan, 1960.
7. O'rxun-Enasoy yodgorliklari. – Toshkent: Fan, 1971.
8. Rajabov I. Maqom va baxshichilik san'ati. – Toshkent: Musiqa, 1998.

WOC

**WORLD
ONLINE
CONFERENCES**

